

De schrik van dictators: 'We zijn in staat tot verschrikkelijke daden'

Dictators over de hele wereld konden zijn bloed drinken. Hij werd door de CIA afgeluisterd en stond naar verluidt op een dodenlijst. Theo van Boven (87) liet zich echter nooit intimideren in zijn voortdurende strijd voor de mensenrechten. De oud-topman van de Verenigde Naties kijkt in z'n monumentale woonboerderij in Maastricht nog één keer terug op zijn werk en leven. „Ze noemden ons communistische adders.”

DOOR ROEL WICHE FOTO'S JOHANNES TIMMERMANS EN GETTY IMAGES

De man die ooit de gevreesde Chileense dictator Augusto Pinochet tot razernij bracht en door zijn tegenstanders een 'communistische adder' werd genoemd, vraagt hoffelijk of we willen plaatsnemen aan de keukentafel. Theo van Boven schenkt abrikozensap en sterke koffie in, met de verontschuldiging dat hij niet meer optimaal ter been is. Hij heeft net een kleine rondleiding gegeven in de weldadige tuin achter de woonboerderij uit 1780 aan de rand van Maastricht, waar hij veertig jaar geleden met zijn vrouw Annemarie neerstreek na een zeer bewogen tijd in Genève en New York als directeur mensenrechten

van de Verenigde Naties. Af en toe moet hij naar woorden zoeken, maar de ouderdom heeft zijn geest onaangetast gelaten. De zaak-Navalny, de vluchtelingenstromen: de vele misstanden in de wereld laten hem nog steeds niet los. Theodoor van Boven (Voorburg, 1934) schreef eind jaren zeventig geschiedenis toen hij zich als eerste VN-topman openlijk uitsprak tegen grove schendingen van mensenrechten. Sterker: hij ging persoonlijk op onderzoek in martelcentra. Miljoenen onderdrukten gaf hij zo een stem. Het leverde hem de woede en brute intimidaties van dictatoriale regimes op, met name in Latijns-Amerika. Maar ook lof en bewondering van mensenrechtenactivisten wereldwijd, tot op de dag van vandaag. De *Dwaze Moeders* van Argentinië dankten hem intens toen hij in Buenos Aires in 2009 een eredoctoraat kreeg. De Amerikaanse cineast Miles Roston verfilmde zijn strijd tegen het onrecht in de docu-

thriller *The Subversives*. Zelf heeft Van Boven, nog altijd (honorair) hoogleraar aan de Universiteit Maastricht, zich steeds ongemakkelijk gevoeld bij die heldenstatus. Alle prijzen, oorkondes en ridderordes zijn diep weggeborgen op zolder.

In 1985 kreeg u de Right Livelihood Award, ook wel de alternatieve Nobelprijs voor de Vrede genoemd. Had u niet de échte Nobelprijs verdiend?

„Mijn naam is destijds naar voren geschoven als kandidaat. Door Sean McBride, voormalig voorzitter van Amnesty International, die eerder zelf de Nobelprijs had gewonnen. Ik kende hem niet eens. Maar ik zou het wat overdreven hebben gevonden.”

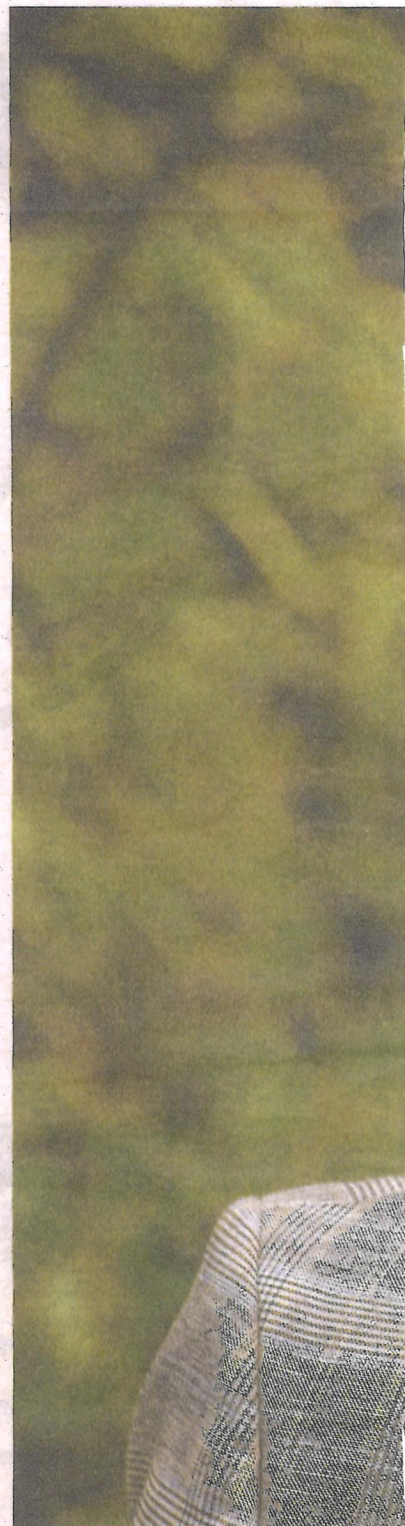
Bent u niet te bescheiden? U wordt niet voor niets Mister Human Rights genoemd.

„Mijn werk wordt erkend, dat is waar. Maar ik heb in mijn handelen nooit eigen belangen laten meespelen. Ik heb vaak genoeg, ook binnen de VN, mensen gezien die al het mogelijke deden om te overleven in het systeem. Steeds concessies deden. Dat had ik niet. Ik ging voor de zaken waar ik voor stond, niet voor promotie.”

Als kind werd u al vroeg geconfronteerd met de gruweldaden van het menselijk ras.

„De Tweede Wereldoorlog heb ik bewust meegemaakt. Ik ben opgegroeid in de buurt van Den Haag, niet ver van vliegveld Ypenburg. De Duitse troepen wilden dat zo snel mogelijk bezetten, om van daaruit op te rukken naar de regering. Bij de grote invasie op 10 mei 1940 liepen we bijna naïef de straat op om te kijken wat er gebeurde. De politie moest ons waarschuwen: er wordt geschoten, ga alsjeblieft naar binnen. De lucht was zwart, toen wisten we dat er zich een grote ramp ging voltrekken. Het laatste jaar van de oorlog, met de beruchte Hongerwinter, heb ik doorgebracht bij familie in Leerbroek. Daar was nog voldoende eten. Overal stonden huizen open voor mensen die toevlucht zochten. De oorlogsherinneringen zijn pas later weer aangewakkerd, toen ik hoorde wat er allemaal gebeurd was. De vervolging van de joden, de Roma, de Sinti.”

Waar ontstond uw drang om





Theo van Boven

Geboren

16 mei 1934, Voorburg

Studie

Rechten (Leiden), master vergelijkend recht (Dallas)

Loopbaan

Topambtenaar ministerie van Buitenlandse Zaken (1960-1977), directeur bureau mensenrechten van de Verenigde Naties (1977-1982), hoogleraar internationaal recht, Universiteit Maastricht, (1982-heden, sinds 1999 honorair hoogleraar).

Verder onder meer eerste griffier Joegoslaviëtribunaal, lid Internationale Commissie van Juristen, Genève, rapporteur VN tegen martelingen.

Privé

Is getrouwd met Annemarie en woont in Maastricht.

misstanden in de wereld aan te pakken?

„Misschien werd de kiem gelegd op het Christelijk Gymnasium in Den Haag, nu de school van de dochters van het Koninklijk Huis. Tijdens een uitwisseling met jaargenoten uit Bielefeld werd zeer openhartig gesproken over de oorlog. Ik vond dat heel zinnig. Eerst waren we vijanden, maar daarna was er ruimte voor verzoening. Ook werd ik nogal beïnvloed door mijn leraar geschiedenis, hij wist alles van de VN. Die was net opgericht, met een handvest waarin heel belangrijke zaken stonden. Verbod op geweld, het recht op zelfverdediging. Wereldproblemen moeten in internationaal verband worden aangepakt. Voedseltekort, armoede. Zie het vluchtelingenprobleem. De vraag is nog: zijn we bereid medeverantwoordelijkheid te dragen?”

Nadat u in 1977 benoemd was tot directeur mensenrechten van de VN deed u iets wat geen enkele voorganger had gedaan: hoogstpersoonlijk op onderzoek in een dictatuur, in dit geval Chili. Wat dreef u?

„Ik zag dat slachtoffers van grove schendingen vaak bij een papierwinkel terecht kwamen. Ik vond dat ze echt gehoord moesten worden. Er moesten rapporteurs komen, onderzoekers ter plekke. De situatie in Chili was zeer ernstig. Na uitvoerige onderhan-

“**Pinochet ontving ons op de bovenste etage van een hoog gebouw. Zijn bureau was helemaal leeg.**

delingen werden we met een kleine delegatie toegelaten. Op het vliegveld stond een hele vloot limousines klaar. Er was een programma samengesteld vol cocktailparty's. Dat hebben we allemaal resoluut afgewezen. We wilden op geen enkele manier ingepalmd worden door het militaire regime. De grote leider, Pinochet, ontving ons op de bovenste etage van een heel hoog gebouw. Zijn bureau was helemaal leeg. Al heel snel beschuldigde hij ons ervan dat we handlangers van de communisten waren. Dat hebben we krachtig weersproken. Hij reageerde woest. Konden we meteen vertrekken.”

U wist toegang af te dwingen tot Villa Grimaldi, het meeste gevreesde martelcentrum van Chili. Wat trof u aan?

„Ze weigerden eerst. Toen zeiden wij: dan schrijven we dat in ons rapport. Vervolgens gingen ze overstag. Daarna eisten we dat twee ex-gevangenen zouden meegaan. Weer een weigering. Dan in het rapport, zeiden we opnieuw. Toen mochten ze mee. De militairen reden ons met een grote omweg ernaartoe, zodat we niet wisten waar het centrum precies lag. Toen we aankwamen zeiden ze: dit is een officiersclub, hier is nooit iemand gemarteld. Maar de ex-gevangenen herkenden op de muur

direct het motief van de tegeltjes. Toen kwamen de verhalen. Over vreselijke stroomstoten op geslachtsdelen. Over de toren waarin mensen opgesloten werden en niet meer uitkwamen. Toen we weer naar buiten gingen, stond een chauffeur klaar, een wat magere man. De gevangenen schrokken enorm. Bleek het een van hun martelaars te zijn.”

Tijdens de missie beschrijft hij alles nauwgezet in een dagboek. Pas jaren later worden fragmenten hieruit gepubliceerd, in het blad *Onze Wereld*. De details zijn gruwelijk: Bij een vrouw in detentie werd prematuur haar tweeling opgewekt. Haar man werd bedreigd met marteling van één van de baby's. De vader werd verschrikkelijk gefolterd en vervolgens naar Villa Grimaldi gebracht. (...) In een theater ontmoeten we vierhonderd vrouwen die elk een foto van een vermist familielid hebben opgespeld. Ze getuigen over bedreigingen, arrestaties, ►

“

Vroeger waren mensenrechten in vele opzichten een tamelijk marginale zaak. Dat is het niet meer.

martelingen. Aan het slot zingen ze het lied van de politieke gevangenen: *Libertad*. Vrijheid. Ze omarmen me en vragen: laat ons niet in de steek’.

U heeft talloze malen gezien en gehoord tot welke wreedheid de mens in staat is. In Chili, maar ook in vele andere dictaturen, zoals Argentinië en Guatemala. Wat heeft dat met uw mensbeeld gedaan?

„We zijn in staat tot verschrikkelijke daden. Ik ben van protestantse huize. Volgens de *Heidelberg Catechismus* is de mens geboren en ontvangen in het kwade en geneigd tot alle kwaad. Als dat uitsluitend je visie op de mens is, dan doe ik daar niet aan mee. Ik zag heel vaak dat er tegenkrachten werden opgeroepen. Mensen die ziel en zaligheid voor een ander gaven. Ik was zeer onder de indruk van de 5 mei-lezing die Angela Merkel onlangs gaf. Haar uitspraak *Wir schaffen das* (waarmee ze aangaf dat Duitsland de grote vluchtelingenstroom aankon, red.) is vaak geridiculiseerd. Het zou naïef zijn. Maar ik heb daar juist grote bewondering voor.”

Omdat u misstanden aan de kaak stelde, werd u als VN-topman zwaar tegengewerkt. Meerdere regimes waren u liever kwijt dan rijk. Heeft u wel eens voor uw leven gevreesd?

„Heel Latijns-Amerika bestond toen uit gewelddadige dictaturen. Guatemala, El Salvador, Brazilië, Chili, Argentinië. Er was een kongsi tussen die landen, alle veiligheidsdiensten werkten samen. Het was een slechte tijd. Ja, ik hoorde dat ik op een lijst stond van mensen die men wilde liquideren. Door wie? Dat is niet meer aan de orde. Ik ontdekte zelfs dat een van mijn naaste medewerkers me afluisterde, vermoedelijk in opdracht van de CIA. Want Amerika had eigen belangen in Latijns-Amerika. Angst heb ik nooit echt gehad. Ik herinner me een missie naar Nicaragua. Mijn bazen in New York vroegen nog of ik wel moest gaan. In een café werden we in de gaten gehouden door Argentijnse veiligheidslieden. Ze noemden ons *communist vipers*. Communistische adders. Als ik later een brief schreef naar een collega, ondertekende ik met CV. *Communist viper*. Daar moesten we dan hartelijk om lachen.”

In 1982, na vijf roerige jaren, moest u vertrekken bij de VN. Waarom?

„Ik zag nog steeds een trend om onder-

drukkers te beschermen. Ik had sterk het gevoel dat ik daar meer weerstand aan moest bieden. Het werd tijd, ook voor m'n eigen geloofwaardigheid, om man en paard te noemen. Ook al wist ik dat dit riskant was. Ik bereidde een speech voor waarin ik een aantal regimes noemde die de mensenrechten zwaar schonden. Zoals Guatemala, waarin talloze lijken in de rivier dreven. De avond voor ik de toespraak zou houden, werd ik vanuit New York gebeld door een diplomaat. Hij verzocht met klem een aantal passages te schrappen. Ik weigerde, voor mij was dit een gewetenszaak. Uiteindelijk aanvaardde ik een compromis. Ik moest toevoegen dat de speech niet voor rekening kwam van Perez de Cuellar, de allerhoogste baas van de Verenigde Naties die juist was aangetreden. Kort na de speech werd mijn contract beëindigd.”

Het gedwongen vertrek is wereldnieuws. Vijftig mensen-

rechtenorganisaties sturen de VN een protestbrief, net als een aantal Amerikaanse congresleden. In Chili en Argentinië staat het op de voorpagina's. Van Boven verhuist met zijn vrouw Annemarie en twee kinderen naar Maastricht, waar hij aan de universiteit hoogleraar internationaal recht wordt. Als pionier en boegbeeld van de mensenrechtenbeweging blijft hij de wereld rondreizen. Halverwege de jaren tachtig getuigt hij in het monsterproces tegen de afgezette junta in Argentinië, die onder generaal Jorge Videla een barbaars bewind voerde met folteringen en dodenvluchten.

De Dwaze Moeders hebben dertig jaar lang opheldering gevraagd over hun vermiste kinderen. Ze vonden u aan hun zijde.

„Veel kinderen van verdwenen personen werden als wees opgenomen door families van militairen. Het navrante is: ze werden dus geadopteerd door de daders. Later gingen ze zich

De voormalig president van Argentinië Jorge Videla (boven) en oud-president van Chili Augusto Pinochet.



afvragen: wie zijn mijn ouders? Met moderne technieken, zoals DNA-onderzoek, is er helderheid gekomen. Ik heb een aantal moeders ontmoet en ook een aantal van deze kinderen. Dat was heel bijzonder. Door de taalbarrière kon ik de emoties helaas niet zo intens voelen. Ik heb nooit Spaans geleerd. Dat beschouw ik nu als een ernstige tekortkoming van mijn kant.”

Bij het huwelijk van Máxima en Willem-Alexander in 2002 gaf u een bijdrage voor een alternatief huwelijkscadeau aan de slachtoffers van het Argentijnse regime. Denkt u dat Jorge Zorreguieta, vader van Máxima en onderminister tijdens de dictatuur, wist van de gruweldaden?

„Hij moet dat hebben geweten, daar ben ik van overtuigd. Hij was een belangrijke onderminister, had een groot netwerk onder agrarische organisaties. In die kringen zijn ook slachtoffers gemaakt. Ik heb Argentijnse diplomaten gesproken die erkennen dat er verdwijningen waren. Iedereen wist dat. Dat wil niet zeggen dat Zorreguieta erbij betrokken was. Hoe het zich allemaal heeft afgespeeld, is een andere vraag. Maar het is zeer onwaarschijnlijk dat hij van niets wist.”

Hoe kijkt u naar de staat van de mensenrechten? Is het nu beter dan dertig, veertig jaar geleden?

„Ik durf te stellen dat er méér bewustzijn is ontstaan. Vroeger waren mensenrechten in vele opzichten een tamelijk marginale zaak. Dat is het niet meer. Men komt steeds meer op voor zaken als voedsel, onderwijs, sociaaleconomische rechten. Dat is sterk toegenomen.”

Tegelijkertijd is er nog veel mis in deze wereld. Zie de vluchtelingenstromen, de vliegtuigkaping van de Wit-Russen, noem maar op.

„Dat klopt, maar dit wordt niet zomaar meer aangenomen als voldongen feiten. Er is nu méér besef: dit kan en mag niet. Het is geen zaak van de politiek alleen, burgers zelf komen voor hun rechten op. Ik werk nu met de universiteit aan een tekst over de rechten van toekomstige generaties. We hebben in Maastricht een zekere traditie opgebouwd op dit gebied. Daar voel ik me mee verbonden.”

U bent 87. U heeft nooit gedacht: ik ga op deze zalige boerderij van mijn pensioen genieten?

„Nee, ik blijf actief zo lang ik kan. Dat houdt mijn geest fris. Dat ik details vergeet, of namen, dat is vervelend. Maar de spirit hou ik vast.”

REAGEREN?

roel.wiche@delimburger.nl